

Ur: *Till Majvor från oss. En liten hälsning från några vänner och kolleger vid institutionen för svenska språket i maj 1998*. Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet. Sid. 4–6.

©Anna Gunnarsdotter Grönberg

Nöt och nötter - en kulinarisk resa i språkhistorien

Anna Gunnarsdotter Grönberg

I *Allt om Mat* 1/98 undrar en insändarskribent vad nöt (som i *nötkött* m.m.) har med kor att göra, om korna kanske äter nötter. För att hitta svaret på frågan behöver vi gå långt tillbaka i historien, eller rättare sagt i språkhistorien.

Problemet är att vi har att göra med två ursprungligen helt olika ord som idag ser ungefär likadana ut. Fast skillnaderna mellan orden blir tydligare om de böjs i bestämd form och flertal: vi kan säga *ett nöt* - *det nötet* - *de nöten* om kreaturet, medan frukten heter *en nöt* - *den nöten* - *de nöterna*. För mer än tusen år sedan, i fornnordisk tid, såg de två orden mer olika ut. Det kan språkforskarna sluta sig till av att de i texter från medeltiden har hittat formen *nöt* för det vi i dag skulle kalla kor och tjurar, medan frukten kan variera mellan att kallas *not*, *noth*, *nut* och *nyt* i medeltida texter. (I nutida svenska dialekter finns också varianter av fruktnamnet, som *nött* och *not*.) I isländskan, som har behållit fler äldre former än svenskan, ser de två orden ännu mer olika ut idag: *naut* [uttalas som ”nöjt”] betyder både ”nötkreatur” och ”tjur”, medan *hnota* betyder ”frukten nöt”.

Nötfrukten har också besläktade ord i till exempel dagens tyska (*Nuss*) och engelska (*nut*), vilket tyder på att det är ett så kallat germanskt arvord. Våra germanska anfäder och anmödrar livnärde sig säkert till stor del på nötter, och sen följde ordet för ”nöt” med och fick olika former när det utvecklades i fler språk och dialekter i forntidens norra och västra Europa. I latinet finns formen *nux*, som det eventuellt också kan finnas släktskap med.

Troligen har ordet för nötfrukten haft ungefär samma betydelse ända sedan det skapades, vilket dock inte är fallet med nötkreaturet. Ordet *nöt* i den senare betydelsen kommer troligen av ett germanskt ord *nauta*, som är släkt med *njuta*, som har haft grundbetydelsen ”egendom”. Besläktade ord i andra germanska språk finns, som i engelskans *neat cattle* (”nötboskap”). Nötkreatur är just djur som man äger, tamboskap, och ordet *nöt* kan ha uppstått för att man ville skilja på vilda djur och tama, som kunde ägas, eller för att nötboskap betraktades som en viktig egendom som man kunde handla med.

Så småningom har *nötkreatur* och *nötboskap* blivit till samlingsnamn för ”kor, tjurar och kalvar” när man pratar om dem i lantbrukssammanhang, medan sammansättningar som *nötkött* och *nötfärs* betecknar de produkter man kan framställa av nötboskapen. Man pratar inte så ofta längre om ett enskilt djur som *ett nöt*, däremot lever den formen kvar i liknelsen *dum som ett nöt*. Jag har själv jobbat med att mjölka kor, och kan intyga att de är ganska dumma och lättskrämda.

Ordet *nöt* har alltså i svenskan kommit att bli en mer allmänt term, som mest finns i sammansättningar, medan det i isländskan har fått den ganska specialiserade betydelsen ”tjur”, alltså ”ett nöt av hankön” (en betydelse som också har funnits i äldre svenska). Fast islänningarna använder orden för exempelvis ”nötkött” (*nautakjöt*) och ”nötfärs” (*nautahakk*) på samma sätt som vi, även om det nog mest är kor som slaktas och äts upp. På ungefär samma sätt är det egentligen också i svenskan. Vi säger gärna *oxfärs* och *oxfilé* oavsett vad det var för kön på djuret som slaktades, antagligen för att det låter lite tjugsigare med *oxe* än med *nöt* eller *ko*. På liknande sätt gör man också i engelskan, där alla ord för de levande djuren är gamla engelska arvord (som *cow* ”ko”, *calf* ”kalv” och *lamb* ”lamm”), medan orden för köttet man äter lånades in från franskan under en period då fransmän, normanderna, styrde över England (som *beef* ”nötkött”, *veal* ”kalvkött” och *mutton* ”lammkött”). Folket som födde upp djuren gav dem deras namn, men adeln som åt upp köttet gav det dess namn.

När isländskan ändå har varit på tal, så kan jag berätta en liknande historia om ordet *fé*, som har samma ursprung som vårt *fä* (”djur, kreatur”). På dagens isländska betyder det både ”boskap” och ”pengar”, vilket hänger ihop med att djuren var en viktig grundstomme i en bondes egendom på medeltiden. Om en man hade gott om exempelvis får så betydde det också att han var en rik man. Så småningom kom ordet *fé* att beteckna både pengarna och det man tjänade sina pengar på. *Fä* i betydelsen ”egendom, pengar” har funnits även i svenskan, och en besläktad betydelse lever kvar i engelskans *fee*, som bl.a. betyder ”avgift, arvode; ärvd egendom”.

Eftersom vi ändå är inne på kuriosa vill jag passa på att berätta en alldeles sann historia om hur språkförändringarna kan spela oss spratt ibland. Jag var en gång på kafé i Reykjavik och beställde chokladtårta. Innan jag hann smaka på den blev jag misstänksam, jag är nöttallergiker och anade att det kunde finnas nötter i tårtbiten. Själv hade jag inte lärt mig så mycket isländska än, så min svenska kompis som var med och som kunde lite mer ropade på servitrisen. I svenskan ser ju som sagt orden *nöt* och *nöt* likadana ut, och min kompis trodde att det var så i isländskan också. Till saken hör också att hon var på Island för att jobba på bondgård och nyligen hade lärt sig orden för djuren i ladugården. Så hon frågade glatt om det var tjurar i tårtan. Det dröjde ett tag innan vi fick saken utredd och jag kunde få en bit jordgubbstårta i stället.

Till sist kan jag inte låta bli att filosofera över *nötbiffar*. Under de år jag har jobbat som husmor på en lägergård har mer än en vegetarian blivit förbryllad när den rätten har stått på den vegetariska menyn. Visst hade det varit enklare om språket hade kunnat markera tydligare att det var fråga om biffar av malda hassel- eller valnötter. Men samtidigt är det ju det som är spännande med språket – att det är under ständigt förändring och att de likheter som finns gör att vi kan leka med ord och dubbeltydigheter.

Anna Gunnarsdotter Grönberg,
doktorand i nordiska språk, Göteborg

Källor:

Elof Hellqvist. *Etymologisk ordbok*.

SAOB (*Svenska akademiens ordbok*).

K. F. Söderwall. *Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement*.

Elias Wessén. *Våra ord*.